

HET VERZET IN DE PUBLIEKE HERINNERING IN VLAANDEREN

- Koen Aerts & Bruno De Wever -

“Er bestaat in Vlaanderen geen verzetsliteratuur, die naam waardig. Er bestaat wél een uitgebreide collaboratieliteratuur, die tracht de Vlaming te vereenzelvigen met het slachtoffer van de repressie. Deze vaststelling (...) situeert de schrijvende Vlaming” *. Zo luidt het in het voorwoord van Jef Turf waarmee die als toenmalig voorzitter van de Vlaamse vleugel van de KPB het boek *Partizanen in Vlaanderen* (1971) van Louis Van Brussel inleidde. Turf deed zijn vaststelling een kwart eeuw na de oorlog en enkele jaren na het symbolische jaar 1968. Het begrip ‘schrijvende Vlaming’ kan als een *pars pro toto* doorgaan voor een dominant deel van de publieke opinievormers in Vlaanderen die enerzijds, aldus Turf, het verzet uit het collectieve geheugen van de Vlamingen wegwisten door het dood te zwijgen en anderzijds de repressie en dus de collaboratie zo voorstelden dat de Vlaming er zich mee kon vereenzelvigen. Deze diagnose vormt een interessant vertrekpunt om na te gaan waarom de ene representatie van het verleden het heeft moeten afleggen tegen de andere. Welke dynamiek gaat schuil achter het succes en het falen van de publieke herinnering ? Waarom bestaat er in Vlaanderen wel een manifeste collectieve herinnering aan collaboratie en repressie terwijl het verzet nagenoeg in de schaduw blijft staan ?

I. “Status quaestionis” van het onderzoek

Terwijl verscheidene auteurs hun licht laten schijnen op de wijze waarop de specifieke dominantie van het zwarte verleden vorm kreeg, is het hier de uitdaging om het gebrek aan resonantie van het verzet in de publieke herinnering in Vlaanderen te verklaren¹. Dit artikel steunt op bestaande literatuur en op onderzoek dat vaak uitsluitend in onuitgegeven scripties terug te vinden is. Behalve het boek van Bruno Benvindo en Evert Peeters zijn er de publicaties van Pieter Lagrou over de herinneringsopbouw in de

eerste decennia na de oorlog² en de wijze waarop verzetsveteranen zich positioneerden in de Belgische nationale kwestie, een problematiek waar ook Alain Colignon over publiceerde³. Bruno De Wever schreef een eerste algemene benadering over het verzet in de Vlaamse publieke herinnering⁴. Tim De Craene publiceerde over de executieplaatsen in Oost- en West-Vlaanderen en hoe die evolueerden als herinneringsplaatsen⁵. Aan de Vlaamse universiteiten werden de laatste decennia tientallen scripties geschreven over de geschiedenis van het verzet in een bepaalde gemeente of stad. De meeste behandelen ook de strijd om erkenning van de verzetsveteranen binnen de lokale

* LOUIS VAN BRUSSEL, *Partizanen in Vlaanderen. Met een actieverslag van Korps 034-Leuven*, Leuven, 1971. Louis Van Brussel (1918-2001) was als actief verzetslid in de Leuvense cel van het Korps van Partizanen betrokken bij heel wat gewapende sabotage-operaties en klom op tot de nationale leiding van het communistisch partizanenleger.

1. Zie onder andere : KOEN AERTS, “De bestraffing van de collaboratie na de Tweede Wereldoorlog. Beeldvorming en onderzoek”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 21, 2009, p. 55-92; MARNIX BEYEN, “Zwart wordt van langs om meer de Vlaamsgezinde massa’. De Vlaamse beeldvorming over bezetting en repressie, 1945-2000”, in JOSÉ GOTOVITCH, CHANTAL KESTELOOT (red.), *Het gewicht van het oorlogsverleden*, Gent, 2002, p. 105-120; BRUNO DE WEVER, “‘Septemberweerstanders’, ‘flaminboches’ en ‘idealistische oostfrontstrijders’. De collaboratie in België : onverwerkt verleden?”, in *Het Verzet en Noord-Europa : Bijdragen voor het colloquium te Brussel, 23-25 november 1994*, Brussel, 1994, p. 384-392; FRANK SEBERECHTS, “Beeldvorming over collaboratie en repressie bij de naoorlogse Vlaams-nationalisten”, in RUDI VAN DOORSLAER, JOSÉ GOTOVITCH, KOEN RAES e.a., *Herfsttij van de 20ste eeuw : extreem-rechts in Vlaanderen 1920-1990*, Leuven, 1992, p. 65-82. Voor algemene Belgische benaderingen, zie onder andere : RUDI VAN DOORSLAER, “Gebruikt verleden. De politieke nalatenschap van de Tweede Wereldoorlog in België, 1945-2000”, in GITA DENECKERE, BRUNO DE WEVER (red.), *Geschiedenis maken. Liber amicorum Herman Balthazar*, Gent, 2003, p. 227-266; HERMAN VAN GOETHEM, “De historicus tussen hamer en aambeeld. Het collectieve geheugen in België anno 2001, t.a.v. collaboratie, Nieuwe Orde en jodenvervolgving in 1940-1944”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 9, 2001, p. 237-253; MARTIN CONWAY, “Problems of Digestion. The Memory of the Second World War in Flanders”, in *The Low Countries*, nr. 13, 2005, p. 110-120. 2. PIETER LAGROU, *The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945-1965*, Cambridge, 2000. 3. Id., “Welk vaderland voor de vaderlandslievende verenigingen ? Oorlogsslachtoffers en verzetsveteranen en de nationale kwestie, 1945-1958”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 3, 1997, p. 143-161; ALAIN COLIGNON, “La Belgique, une patrie d’anciens combattants?”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 3, 1997, p. 113-141. 4. BRUNO DE WEVER, “Het verzet in de publieke herinnering in Vlaanderen”, in *Tegendruk. Geheime pers tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Gent/Brussel, 2004. 5. TIM DE CRAENE, *Terechtgesteld. Duitse executies in Oost- en West-Vlaanderen 1941-1944*, Erembodegem, 2009.

context. De gepubliceerde scriptie van Patrick Duportail bevat een merkwaardig onderzoek naar de herinneringen aan de oorlog en dus ook het verzet in de Merelbeekse deelgemeente Bottelare op basis van een enquête⁶. Enkele scripties onderzoeken aspecten van de naoorlogse publieke herinnering met betrekking tot het verzet⁷. Marnix Beyen publiceerde een interessante casestudy over verzetshelden in de Wilselse herinneringspolitiek⁸. Twee verzetsorganisaties die hoofdzakelijk in Vlaanderen opereerden en ook er na de oorlog hun maatschappelijke zetel vestigden, werden bestudeerd ook voor wat hun naoorlogse activiteiten betreft⁹. In een onuitgegeven doctoraatsverhandeling over de repressie onderzocht Koen Aerts tot slot een aantal bronnen die revelerend zijn voor de rol van de overheid in de ontwikkeling van de oorlogsherinnering¹⁰.

II. De genese van de publieke herinnering : een drieluik

In 1997 formuleerde Alon Confino in *American Historical Review* een fundamentele kritiek op *memory studies* : “It lacks critical reflection on method and theory, as well as a systematic evaluation of the field’s problems, approaches, and objects of study”¹¹. Vijf jaren later weerklonk in *History and Theory* een gelijkaardige weeklacht. Ondanks het succes van dit onderzoeksveld brak Wulf Kansteiner er een lans voor de ontwikkeling van een methodologisch en conceptueel betekenisvol analysekader¹². Sindsdien lijkt er weinig veranderd. Herinnering is dan wel in alle aspecten uitgegroeid tot het onderwerp van een zelfstandig, vaak interdisciplinair, historiografisch specialisme, het staat nog steeds bol van uiteenlopende theoretische perspectieven en verschillende

6. PATRICK DUPORTAIL, *Bottelare in Wereldoorlog Twee. Verzet en collaboratie in een Oost-Vlaamse plattelandsgemeente*, bij de auteur, 2011. Voor de andere scripties zie verder in dit artikel. **7.** BERT COENEN, *De bierkaai van de vergetelheid of de strijd van helden en slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog tegen de maatschappelijke onverschilligheid, 1944-1995*, KU Leuven, Subfaculteit Geschiedenis, Leuven, 1995; KOEN LEYMAN, *Helden of bandieten ? Een personerzoek naar de beeldvorming over het verzet, 1944-1950*, UGent, Vakgroep Geschiedenis, Gent, 2006; HANNES RAES, *Tussen feit en fictie. De katholieke beeldvorming over het verzet, 1944-1950. De katholieken en het verzet : een snel verzuurde relatie ?*, UGent, Vakgroep Geschiedenis, Gent, 2009; SIEN BAILLIEU, *Doorwerking van het verzet na de Tweede Wereldoorlog in de Brugse lokale politiek en herinneringscultuur*, UGent, Vakgroep Geschiedenis, Gent, 2010. **8.** MARNIX BEYEN, “Alleen nog maar een straatnaam ? Verzetshelden in de Wilselse herinneringspolitiek”, in *Tijd-Schrift*, nr. 1, 2012, p. 23-35. **9.** WARD BAETEN, *Het Kempisch Legioen. De dubbele strijd van een verzetsbeweging 1942-1944 en 1944-1961*, UGent, Vakgroep Geschiedenis, Gent, 2004; KEVIN DE BODT, *Het gebroken verzetsareool. De witte Brigade en het verzet als actieve speler in de strijd om de herinnering*, UGent, Vakgroep Geschiedenis, Gent, 2009. **10.** KOEN AERTS, “Repressie zonder maat of einde ?” *De juridische reïntegratie van incivieken in de Belgische Staat na de Tweede Wereldoorlog*, UGent, Vakgroep Geschiedenis, onuitgegeven doctoraatscriptie, Gent, 2011. **11.** ALON CONFINO, “Collective Memory and Cultural History : Problems of Method”, in *The American Historical Review*, nr. 5, 1997, p. 1.387. **12.** WULF KANSTEINER, “Finding Meaning in Memory : a Methodological Critique of Collective Memory Studies”, in *History and Theory*, 2002, *passim*.

benaderingswijzen¹³. Net zoals er maar weinig epistemologische consensus bestaat over het te verkiezen begrippenapparaat (collectief geheugen, herinneringscultuur, memorialisering, communicatief geheugen, enzovoort) zijn de meeste onderzoeken niet zelden “*marked by the (often) sheepishly reverential re-engagement with a host of canonical figures : Halbwachs, Assman(s), Nora and others*”¹⁴.

In navolging van Kansteiners pleidooi dat “*We have to find out what stories about the past matter to whom and how they have been distributed*” gebruikt deze bijdrage de notie *publieke herinnering* als gemeenplaats voor de uiteenlopende manieren waarop de omgang met het verleden in de publieke ruimte gestalte krijgt¹⁵. Niet de herinnering van het verzet als individuele belevenis maar het geheel van representaties ervan in een gemeenschap, *in concreto* het Vlaams landsgedeelte, is hier het onderwerp van de analyse. Deze specifieke casus ontleent zijn historiografisch belang aan het feit dat het verzet er niet in lukte het ankerpunt te vormen van de patriottische herdenking, in tegenstelling tot andere landen in West-Europa¹⁶. In Vlaanderen bleek de erfenis van het verzet lang niet zo mobiliserend als in de buurlanden of Franstalig België. Meer nog, niet de verzetsactiviteiten of het bezettingsleed maar eerder de lotgevallen van de collaborateurs tijdens de naoorlogse

bestrafning waren er lange tijd onderwerp van een geheel eigen en voor West-Europa atypische herinneringscultuur¹⁷.

Rekening houdend met de dynamiek en meerstemmigheid van het gehele Belgische *Nachleben* van de oorlog is de falende genese van deze publieke herinnering onderwerp van een geïntegreerde benadering opgebouwd uit drie luiken. Het vertrekpunt is het inzicht van Jay Winter en Emmanuel Sivan in *War and remembrance in the Twentieth Century*. “*If rehearsal is the key to remembrance, agents count*”¹⁸. Zeer concreet is het een zoektocht naar de actoren van het verzet in Vlaanderen. Is het mogelijk van deze groep een eenduidig sociologisch profiel op te stellen dat zijn leden verbindt en bijgevolg hun herinneringen ordent en versterkt in onderlinge interactie? Ontstaat er een collectieve en solide basis van hun herinneringen? Met andere woorden, hoe organiseren zij zichzelf? Slagen zij erin conflicterende belangen en ideologieën opzij te schuiven? Ontstaat er een afgebakende groep van *memory makers* die de publieke herinnering van het verzet in Vlaanderen kan uitdragen? Met aandacht voor de sociale positie en samenstelling van het verzet tijdens de bezetting, tijdens de bevrijding en na de oorlog is het de bedoeling de zogenaamde “*cadres sociaux*” te detecteren die Maurice Halbwachs definieerde als de structuren waarin de herinneringen in een eerste fase kunnen

13. Zie bij wijze van voorbeeld de verschillende bijdragen in : ASTRID ERLI, ANSGAR NÜNNING, SARAH B. YOUNG (eds.), *A Companion to Cultural Memory Studies*, Berlin/New York, 2010. 14. CHRIS HEALY, MARIA TUMARKIN, “Social memory and historical justice : Introduction”, in *Memory Studies*, nr. 4, 2011, p. 4. 15. WULF KANSTEINER, “Finding Meaning in Memory...”, p. 195. 16. BRUNO BENVINDO, EVERT PEETERS, *Scherven van de oorlog. De strijd om de herinnering aan WO II*, Antwerpen, 2011, p. 7. 17. KOEN AERTS, “De bestraffing van de collaboratie...”, p. 55-92. 18. JAY WINTER, EMMANUEL SIVAN, “Setting the framework”, in JAY WINTER, EMMANUEL SIVAN (eds.), *War and remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge, 2000, p. 29.

Symbolische tekening vooraan in het "Guldenboek van de Belgische Weerstand", gepubliceerd door de Commissie voor de Historiek van de Weerstand, opgericht door het toenmalige Ministerie voor Landsverdediging, Brussel, 1948. Leo Lejeune, actief verzetslid in de sluikers en leidinggevend in de Mouvement National Belge, was sinds oktober 1946 secretaris van deze commissie en verantwoordelijk voor de totstandkoming van dit Guldenboek. Het bevat onder andere informatie over verschillende organisaties en namenlijsten van gesneuvelde en in concentratiekampen gestorven weerstanders.

overleven¹⁹. Herinneringen, aldus Kansteiner, “*even the memories of eyewitnesses, only assume collective relevance when they are structured, represented, and used in a social setting*”²⁰.

Om te ontleden waarom een bepaalde perceptie van het verleden wel of geen ingang vindt in de bredere publieke herinnering focust een tweede luik op “*the communications among memory makers, memory users, and the visual and discursive objects and traditions of representations*”²¹. Met een nadere kijk op de wijze waarop het verzet zich na de oorlog symbolisch manifesteert, is het mogelijk in kaart te brengen hoe een representatie potentieel tot een publieke herinnering kan evolueren. Die toeïgening of claim van de openbare ruimte is niet enkel naspeurbaar in de meest letterlijke, materiële betekenis (monumenten, straatnamen, herdenkingen,...) maar ook in ruimere culturele en multimediale vormen (literatuur, film, televisie, radio,...). Op welke fora, via welke kanalen en media wordt er een strijd om de publieke herinnering gevoerd? En, is Vlaanderen wel een vruchtbaar en duurzaam klankbord voor die specifiek uitgedragen perceptie van het verleden?

Tot slot verdient ook de rol van de overheid voldoende aandacht. In *Scherven van de*

oorlog beklemtonen Bruno Benvindo en Evert Peeters dat de Belgische staat lange tijd een passieve rol speelde op het terrein van de oorlogsherinnering²². In het kader van de opeenvolgende staatsvormingen is dat een belangrijke en bovendien dynamische vraag. Namen officiële instanties initiatieven die zich het best laten omschrijven als *politics of memory*²³? Welke maatregelen werden er genomen om de verdiensten van het verzet wettelijk en publiek te erkennen? Was er dan geen dwingende bevoogding van wetenschappelijke onderzoek, onderwijs of cultureel beleid dat de herinnering van het verzet op het voorplan bracht? Met deze vraagstelling volgt het sluitstuk van de methodologie de werkwijze van Nancy Wood in haar *Vectors of memory: legacies of trauma in postwar Europe*: “*If particular representations of the past have permeated the public domain, it is because they embody an intentionality – social, political, institutional and so on – that promotes or authorizes their entry*”²⁴.

De driedeling van onderhavig artikel vloeit voort uit het hierboven beschreven analysekader met een conceptueel onderscheid tussen actoren, opinievorming/representatie en overheid. Omdat in de werkelijkheid deze factoren voortdurend op elkaar inspelen is thematische overlapping onvermijdelijk.

19. MAURICE HALBWACHS, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, 1923. 20. WULF KANSTEINER, “Finding Meaning in Memory...”, p. 190. 21. *Idem*, p. 196. 22. BRUNO BENVINDO, EVERT PEETERS, *Scherven van de oorlog...*, *passim*. 23. Zie over de zogenaamde *politics of memory*: RICHARD NED LEBOW, WULF KANSTEINER, CLAUDIO FOGU (eds.), *The Politics of Memory in post-war Europe*, Durham, 2006; JAN-WERNER MÜLLER (ed.), *Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past*, Cambridge, 2002. 24. NANCY WOOD, *Vectors of memory: legacies of trauma in postwar Europe*, Oxford/New York, 1999, p. 2.

III. De actoren

Het is bekend dat er naar verhouding weinig Vlamingen in het verzet actief waren. Slechts een kwart van alle clandestiene publicaties verscheen in Vlaanderen, bijna 80 % van de agenten van de inlichtings- en actiediensten was Franstalig, meer dan 70 % van de erkenningdossiers van politieke gevangenen werden in het Frans opgesteld. Circa 30 % van het Belgische verzet bestond uit Vlamingen²⁵. Slechts twee organisaties van verzetsveteranen hadden na de oorlog hun basis in Vlaanderen: de Witte Brigade/Fidelio (WB/F) (circa 3.800 leden) en het kleine Kempisch Legioen (800 leden). De sterkhouder en onbetwiste leider van de WB/F, de Antwerpse onderwijzer Marcel Louette, was een van de zeldzame Vlamingen die een vooraanstaande rol bekleedde in de nationale koepelorganisaties van het verzet. In 1946 werd hij voorzitter van de Nationale Unie van de Weerstand²⁶ en in 1956 ondervoorzitter van het nationale Actiecomité van het Verzet²⁷. Zelf voelde hij zich wel eens “*le flamand de service*” in deze organisaties waar nauwelijks Nederlands werd gesproken²⁸. Louette vervulde ook een brugfunctie tussen het Geheim Leger en het

Onafhankelijkheidsfront, de organisaties waar ook het gros van de Vlaamse verzetslieden was bij aangesloten. Deze vele tienduizenden actoren vormden in principe een stevige basis voor een herinneringsmilieu²⁹.

Het onderzoek naar dit herinneringsmilieu staat echter nog in de kinderschoenen. De organisaties zijn nog niet bestudeerd en we zijn slecht ingelicht over de opinievormende actoren. De leden van de organisaties van verzetsveteranen speelden zelden een politiek vooraanstaande rol. Vanuit de marge leverden ze kritiek op politici die ze vaak verweten onvoldoende te doen voor het eren en in standhouden van de herinnering aan het verzet. Over het sociaal profiel van de Vlaamse leden van het verzet zijn we beter ingelicht. Het ging hoofdzakelijk over laaggeschoolde jonge mannen uit een arbeidersmilieu. Dat geldt in het bijzonder voor het gewapende verzet dat de hoofdmoot uitmaakte van de clandestiene actie³⁰. Ook de doorsnee collaborateur en a fortiori de leden van de militaire en paramilitaire collaborerende organisaties waren man, jong en laaggeschoold³¹. Dat gewapende actie mensen met dit sociaal profiel aantrekt, is niet

25. MARK VAN DEN WIJNGAERT e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen, 2004, p. 213-215. 26. De Nationale Unie van de Weerstand was een door de regering Van Acker II in februari 1945 opgerichte organisatie die als een officiële vertegenwoordiging van het verzet gold en meewerkte aan de totstandkoming van wetgeving voor de erkenning van verzetsveteranen. 27. KEVIN DE BODT, *Het gebroken verzetsareool...*, p. 13-14. 28. *Idem*, p. 159. ALAIN COLIGNON, “La Belgique, une patrie d’anciens combattants ?”..., p. 131. 29. Het precieze aantal Belgen dat betrokken was bij het verzet is niet precies te achterhalen. Na de oorlog werden 141.400 gewapende weerstanders erkend plus nog vele duizenden burgerlijke weerstanders en weerstanders actief in de sluikpers. 30. Gebaseerd op prosopografisch onderzoek naar leden van het verzet in de westelijke mijnstreek, Harelbeke, Gent, Bottelare-Merelbeke, Oostende, Oudenaarde, Veurne, Essen/Wouw, Diksmuide, Ninove, Wervik, Zele, Aalst, Bilzen, Kortrijk, Eeklo, Blankenberge, Moerzeke/Kastel, Waarschoot, Herzele, Lede, de Antwerpse Kempen, Lokeren, Zottegem, Londerzeel, Dilbeek, Avelgem, Kluisbergen, Brugge, Geel, Erpe Mere, Lier en Wetteren (scripties Vakgroep Geschiedenis, UGent, 1992-2010). 31. ALINE SAX, *Voor Vlaanderen, volk en Führer. De motivatie en het wereldbeeld van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog, 1940-1945*, UAntwerpen, Departement Geschiedenis, onuitgegeven doctoraatscriptie, Antwerpen, 2012, p. 99-113.

verbazend. Voor velen bood hun engagement een mogelijkheid om uit hun zwakke sociale positie te breken. De belangrijke instroom van apolitieke rekruten vloeit hier uit voort.

Sociologisch bekeken waren ‘wit’ en ‘zwart’ tijdens de oorlog sterk gelijkend. Politiek waren er grote verschillen. Waar ‘zwart’ hoofdzakelijk rekruteerde in de rechtse, katholieke en radicale Vlaamse beweging, rekruteerde ‘wit’ in milieus die voor en na de oorlog in de politieke marginaliteit zaten: het communisme, het links antifascisme, het Belgische patriotisme, de Franstalige bourgeoisie, uiterst rechtse koningsgezinde militairen. De generatie die het verzet in de steigers zette in 1941-1942, kwam doorgaans uit de genoemde milieus en was vanuit een sociologische oogpunt zeker niet marginaal te noemen. Maar het is deze generatie die sterk te leiden heeft gehad van de Duitse repressie en van wie veel leden omkwamen en daarmee ook veel potentiële ‘spokesmen’ in de naoorlogse strijd om de herinnering. Met een wat geforceerde vergelijking zou men kunnen zeggen dat de elites van de collaboratie wél heelhuids uit de oorlog zijn gekomen. Tijdens de bezetting was het toch vooral het voetvolk dat sneuvelde aan de Duitse fronten en na de bevrijding wisten de meeste leiders van de collaboratie aan het vuurpeloton te ontsnappen.

Wie de vraag stelt naar de positie van het verzet in de Vlaamse publieke herinnering, stelt meteen de vraag naar de politieke impact van de verzetsveteranen. Het bij de bevrijding triomferende verzet verloor al

heel snel zijn impact. Dat kwam ten eerste door zijn fundamentele verdeeldheid. Al in 1945 stonden het linkse en het rechtse verzet diametraal tegenover elkaar naar aanleiding van de Koningskwestie. Ten tweede koesterde het verzet politieke blauwdrukken die op geen enkele manier in te passen waren in de constructie van het naoorlogse Belgische huis. Het communistische verzet stond haaks op het Atlantisme dat zowat de gehele politieke klasse kenmerkte. Samen met het opstappen van de KPB uit de regering in maart 1947, verdween de impact van het communistische verzet. Met de mislukking van de *Union Démocratique Belge* (UDB), een travaillistische, hoofdzakelijk Franstalige partij die ontstond uit het verzet, was er na de verkiezingen van februari 1946 geen enkele basis meer voor een frontvorming gebouwd op de linkse verzetsidealen³². Het burgerlijke en rechtse verzet werd verscheurd door de Koningskwestie. Vele leden van het verzet wisten geen raad met de koninklijke accommodatiepolitiek. Groepen rechtse koningsgezinde verzetslui, zoals de Nationaal Koningsgezinde Beweging (NKB), wierpen zich op als de radicaalste verdedigers van hun kampioen. De troonsafstand in 1950 betekende voor deze groepen een trauma dat hen vervreemde van de traditionele machtscentra, inclusief de CVP/PSC. Niet alleen Leopold III verdween in de coulissen, maar ook hun geliefde Belgische vaderland werd een toneel waarop de ‘incivieke’ Vlaamse beweging opnieuw een steeds belangrijkere rol ging spelen, terwijl de Waalse beweging, als keerzijde van de hierboven beschreven negatieve identiteitsvorming, zichzelf een

32. WILFRIED BEERTEN, *Le rêve travailliste en Belgique. Histoire de l'Union démocratique belge*, Bruxelles, 1990. De UDB behaalde in enkele Vlaamse kantons behoorlijke resultaten.

links verzetsaureool toekende dat geen aanknopingspunt vond bij het Belgische nationalisme van het rechtse verzet. Zo werd het Belgische verzet een steeds onbelangrijkere figurant op de politieke scène, door karikaturisten ongenadig afgebeeld als een wat zielig oud mannetje dat zich krampachtig tracht recht te houden aan een Belgische vlag.

In dit proces is vooral de houding en strategie van de CVP/PSC van belang geweest. Er is al veel inkt gevloeid over de meerderheidsstrategie die de partij voerde in het eerste decennium na de oorlog en hoe dat een zeer grote impact heeft gehad op een beeldvorming van een rechts inciviek Vlaanderen. Met name de verruimingsoperatie waarbij de CVP/PSC boegbeelden uit de gematigde collaboratie binnenhaalde en pleitte voor een verzachting en uitdoving van de repressie, in de hoop zo het electoraat van het VNV en Rex aan zich te binden, is een essentieel gegeven. Pieter Lagrou heeft erop gewezen dat dit een moeizaam proces is geweest dat zich pas helemaal voltrok na de afloop van de Koningskwestie in de jaren 1950. Tot die tijd werden in Vlaanderen groepen die zich identificeerden met het verzet wel degelijk gehoord en daarbij speelden niet weinig Vlaamse katholieken een belangrijke rol. Uit een onderzoek naar de beeldvorming over het verzet in vier Vlaamse katholieke kranten en tijdschriften blijkt echter dat de negatieve opinievorming ten aanzien van het verzet zich

al vóór de beslechting van de Koningskwestie aftekent. Voorts blijkt dat de opiniebladen de accommodatiepolitiek tijdens de bezetting als een vorm van verzet definiëren³³.

De vraag is bovendien of de nationale schema's standhouden als men afdaald in de lokale maatschappelijke biotopen waar de erflaters van verzet en collaboratie samen met de andere actoren die tijdens de bezetting een rol speelden, de strijd om de publieke herinnering aangingen. Welke thema's werden daar bespeeld? Zijn er algemene patronen waarneembaar? Wie waren de actoren? Er kan worden gewezen op het amalgameren van Vlaamsgezinde katholieken en Vlaams-nationalisten al voor de oorlog, o.m. in kartelvorming – de zogeheten Concentratie bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938. Ook toen al speelde de meerderheidsstrategie van de katholieke lokale politici een belangrijke rol. Toen het VNV enkele jaren later tijdens de bezetting massaal lokale machtsposities veroverde, ging dat niet alleen ten koste van liberale en socialistische burgemeesters en schepenen, maar ook van zeer vele katholieke machtsdragers die immers veruit de meerderheid uitmaakten. Onderzoek toont het belang aan van deze machtsgreep. De vraag naar de doorwerking van de vele lokale trauma's, ook bij katholieke elites, blijft evenwel open. Op andere plaatsen was er tijdens de bezetting samenwerking tussen VNV'ers en katholieke bestuurders, waardoor ze na de bevrijding vaak in het zelfde schuitje

33. HANNES RAES, *Tussen feit en fictie...*, passim. Het onderzoek handelt over de *Gids op Maatschappelijk Gebied*, de *Nieuwe Standaard*, *Vlaamse Linie* en *Gazet Van Antwerpen*. Verder werden ook *La Libre Belgique* en *La Métropole* onderzocht. Hoewel er ook daar kritische geluiden te horen waren, was de toon veel milder en werden er ook meer artikels gepubliceerd waarin het verzet werd gehuldigd.

zaten³⁴. De stand van het onderzoek laat nog niet toe algemene uitspraken te doen. Lokale casussen zijn voorlopig nog illustraties van de zeer uiteenlopende realiteiten. Toch kunnen er met de nodige voorzichtigheid enkele patronen worden onderscheiden.

Het verzet liep bij de bevrijding imagoschade op waarvan het nooit helemaal herstelde. Voor de burgers waren de geallieerde troepen de echte bevrijders. Het verzet werd op dat vlak niet voor vol gezien, ook niet in locaties waar het wel degelijk een belangrijke militaire rol speelde bij de bevrijdingsgevechten, zoals bijvoorbeeld bij de haven van Antwerpen. Hoewel het verzet zeker niet altijd betrokken was bij arrestaties van personen verdacht van collaboratie of de straatrepressie in het algemeen, was de associatie met het eigengereid optreden van het verzet allerminst goede publiciteit. Het overgrote deel van de burgers wilde de collaborateurs weliswaar gestraft zien, maar velen keerden zich achteraf tegen te excessieve afrekeningen tijdens de bevrijdingsdagen. Daarbij dient er rekening mee te worden gehouden dat collaborateurs die het meest in het oog hadden gelopen als leden van paramilitaire en militaire organisaties zich bij de bevrijding nog in Duitsland bevonden. De straatrepressie trof dan ook niet zelden kleine garnalen of familieleden van collaborateurs, wat de reputatie van het verzet alleen maar ten nadele kwam. Het beeld van ‘septemberweerstanders’ die pas bij de bevrijding, als het gevaar was geweken, boven water kwamen om zich tegen burgers

te keren, is breed verspreid. Daarnaast werd het verzet vaak verantwoordelijk gehouden voor het uitlokken van Duitse terreur tegen burgers wegens onverantwoordelijke en lichtzinnige acties. In een enquête bij burgers uit Bottelare blijkt dat het lokale verzet op weinig sympathie kan rekenen omwille van de voornoemde redenen, zelfs bij verzetsveteranen zelf³⁵. Ook het feit dat op vele plaatsen lokale verzetsgroepen het lokale bestuur in handen namen bij de bevrijding kan een rol hebben gespeeld in de negatieve beeldvorming. Het opzijschuiven van de wettelijke bestuurders, die hun mandaat al dan niet waren blijven uitoefenen tijdens de bezetting, werd vaak als een machtsusurpatie beschouwd. Het lijkt er op dat dit patroon zich op vele plaatsen aftekent, al zijn er natuurlijk ook wel afwijkingen afhankelijk van de gebeurtenissen tijdens de bezetting en/of de positie van de verzetsveteranen in de lokale gemeenschap. In ieder geval werd de imagoschade onmiddellijk opgemeten. De leiding van de WB/F sprak al snel na de bevrijding over het gevaar van de ‘zesde colonne’ die de naam van de weerstand bezoodelde³⁶.

IV. Opinievorming en representatie

Strijd om symbolen

De meeste spectaculaire en tegelijk meest ‘beeldvormende’ actie van het verzet na de oorlog is ongetwijfeld het opblazen van de IJzertoren in maart 1946. Hoewel de daders

34. NICO WOUTERS, *Oorlogsburgemeesters40/44. Lokaal bestuur en collaboratie in België*, Tielt, 2004. 35. PATRICK DUPORTAIL, *Bottelare in Wereldoorlog Twee...*, p. 96-103. 36. KEVIN DE BODT, *Het gebroken verzetsaureool...*, p. 5-6.

officieel onbekend bleven, was het bij vriend en vijand een publiek geheim dat ze in kringen van verzetsveteranen moesten worden gezocht. Vele verzetsveteranen staken niet onder stoelen of banken dat ze de actie tegen het verfoeide incivieke symbool toejuichten, terwijl de meeste politici de aanslag afkeurden of tenminste niet opportuun achtten³⁷. Maar het waren toch vooral katholieke politici die zich verontwaardigd toonden. In 1938 hadden nog 259 Vlaamse gemeentebesturen financieel bijgedragen tot de instandhouding van de toren. In 1950 beloofde de CVP-regering een 'ruime toelage' voor de heropbouw. Zonder twijfel paste dat in de recuperatiestrategie om het Vlaams-nationalisme aan zich te binden en om de IJzertoren in Belgisch-loyaal en katholiek vaarwater te houden. De CVP-strategie verhinderde verzetsorganisaties om de IJzertoren – of beter de plaats waar die stond – tot een pluralistisch symbool te maken van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en de IJzersoldaten te verbinden met de verzetsstrijders. Het uit verzetskringen gegroeide Comité voor een Beroep op het Land (CBL) en een door West- en Oost-Vlaamse verzetsveteranen gesticht 'IJzerfront voor België' organiseerde in 1949 en de jaren daarna 'Herstelbedevaarten' van het kamp van Breendonk naar Diksmuide³⁸. Het baatte niet. Al in 1953 werd op de IJzerbedevaart voor amnestie gepleit. In het organiserende comité kregen Vlaams-nationalisten het roer stilaan weer in handen en zetten ze koers in de richting van het vooroorlogs antibelgicisme. Het scanderen

van anti-CVP leuzen maakte bovendien duidelijk dat de christendemocratische recuperatiestrategie was mislukt. Niet wie voor België had gestreden tijdens de Tweede Wereldoorlog verdiende een plaats naast de Vlaamsgezinde IJzersoldaten, wel wie geleden had voor Vlaanderen tijdens en na de oorlog.

De politieke strijd over de bestraffing van collaborateurs heeft het beeld van de verzetsveteranen mee bepaald. In de schoot van de in april 1946 opgerichte Nationale Confederatie van Politieke Gevangenen en hun Rechthebbenden (NCPG) ontstond in 1947 het Comité voor Actie en Waakzaamheid (CAW) en het al genoemde CBL, die erkenning eisten als *stakeholders* in het repressiedossier. Pieter Lagrou heeft er al op gewezen dat vooral Vlaams verzetsmilieus verzet aantekenden tegen elke afzwakking van de repressie³⁹. De door Franstaligen gedomineerde organisaties waren niet a priori tegen verzoenende maatregelen en tegen de vrijlating van sommige collaborateurs. De Vlaamse afdelingen van de NCPG tekenden bijvoorbeeld wel hevig protest aan toen het CBL naar aanleiding van de vrijlating van de Vlaamse collaboratieleider Hendrik Elias te zoete broodjes bakte. Er is dus in de schoot van het verzet en de vaderlandslievende verenigingen geen sprake van een Vlaams-Franstalige polarisering in het repressiedebat.

De gebeurtenissen naar aanleiding van de grote betogingen pro en contra amnestie in de late jaren 1950 tonen de inter-Vlaamse polarisatie aan. Louette en zijn WB/F

37. BRUNO BENVINDO, EVERT PEETERS, *Scherven van de oorlog...*, p. 85. 38. Ze zijn ook bekend als de 'Fosty-betogingen', refererend aan de voorzitter van het CBL, Jean Fosty. 39. PIETER LAGROU, "Welk vaderland...", p. 156.

kwamen er lijnrecht te staan tegenover Louis Kiebooms, politiek gevangene en overlevende van het KZ Sachsenhausen, CVP-politicus en hoofdredacteur van de katholieke Vlaamsgezinde *Gazet van Antwerpen*. Kiebooms richtte in 1954 mee het Verbond van het Vlaams Verzet (VVV) op, een organisatie waarin nauwelijks verzetsveteranen betrokken waren. Het was veeleer een dekmantel om een pro-amnestiebeweging vorm te geven en die te verbinden met het verzet. Naast Kiebooms behoorde ook Louis De Lentdecker tot de stichtende leden⁴⁰. Deze verzetsveteraan versloeg repressieprocessen voor *De Standaard* en ontpopte zich als een pleitbezorger voor amnestie⁴¹.

Kiebooms en het VVV lagen aan de basis van een ad hoc comité voor Gemeenschappelijke Amnestie-Actie dat op 20 september 1959 in Antwerpen een betoging organiseerde waar 7.000 à 15.000 betogers aan deelnamen. De WB/F organiseerde een tegenbetoging namens het Actiecomité van het Verzet, een in 1956 ontstane koepelorganisatie van verzetsorganisaties. Louette kon maar enkele honderden betogers op de been brengen. Maar een paar maanden later, op 29 november, verzamelde een ad hoc comité van vaderlandslievende verenigingen 20.000 betogers in Brussel in een anti-amnestiebetoging. Louette betreurde dat die niet in Antwerpen was doorgedaan, maar de vraag moet worden gesteld of dit op dat

moment nog wel mogelijk was in de grootste Vlaamse stad. Een paar jaar later, op 31 maart 1963, marcheerden de vaderlandslievende verenigingen opnieuw door Brussel maar dan als reactie op de Marsen op Brussel en de eis tot vastlegging van de taalgrens. Een paar jaar eerder had WB/F de Vlaamsgezinde protestacties op de Expo '58 waar de latere premier Wilfried Martens de initiatiefnemer van was, afgedaan als *Furore Teutonicus*⁴².

Er bestaat nog geen systematisch onderzoek naar de houding van de Vlaamse verzetsveteranen ten opzicht van de evolutie van de naoorlogse communautaire breuklijn, maar het lijkt weinig twijfel dat hun Belgisch patriottisme slechts tot een besliste afkeuring van de hervorming van de unitaire staat kon leiden. In 1962 tijdens de debatten over de vastlegging van de taalgrens richtte de voorzitter van het Geheim Leger Georges André zich in bittere bewoordingen tot het parlement om de federalistische logica aan te klagen⁴³. Twintig jaar later, na de tweede Belgische staatshervorming, stelde Marcel Poelman, gewezen bevelhebber van het schuiloorlog *Le Héron* van het Geheim Leger en voorzitter van het Herdenkingscomité der Executieorden van Rieme en Oostakker, in een toespraak in Oostakker dat het schandalig was dat in België onder het motto democratie ongestraft in het openbaar over federalisme kon worden gesproken. De ontluikende Vlaamse deelstaat vond

40. Louis De Lentdecker (1924-1999) was tijdens bezetting actief als lid van het Geheim Leger. Na de oorlog bouwde hij een journalistieke carrière uit en werd hij als redacteur bij de Vlaamse krant *De Standaard* bekend als verslaggever van rechtszaken en criticaster van de repressierechtspraak in het bijzonder. 41. Voor het VVV, zie: BRUNO DE WEVER, "Amnestie", in *Vlamingen komt in massa. De Vlaamse beweging als massabeweging*, – Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd 17, Gent, 1999 p. 178. 42. KEVIN DE BODT, *Het gebroken verzetsaureool...*, p. 183. 43. BRUNO BENVINDO, EVERT PEETERS, *Scherven van de oorlog...*, p. 77.

en vindt weinig aanknopingspunten bij de verzetsveteranen⁴⁴.

In *Scherven van de oorlog* toont Evert Peeters aan hoe verzetsveteranen hun gehechtheid aan België ook vertaalden in een gehechtheid aan de democratische parlementaire instellingen. De manifestaties aan de Brusselse Congreskolom, *lieu de mémoire* bij uitstek van de Belgische parlementaire democratie, symboliseerden de verbinding tussen beide. De strijd tegen de bezetter was ook een strijd tegen het fascisme voor de democratie⁴⁵. Toch slaagden de verzetsveteranen er niet in om aanknoping te vinden bij democratische vernieuwingsbewegingen. Hun Belgische nationalisme was een hinderpaal. Bovendien was het Onafhankelijkheidsfront als gevolg van de Koude Oorlog al snel uit het Belgisch patriotische herinneringsmilieu gesloten. Ze vormden een apart communistisch herinneringsmilieu dat al evenmin aansluiting vond bij een ruimere links-democratische stroming, al was er occasioneel wel samenwerking bijvoorbeeld in de strijd tegen Vlaamse extreem-rechtse organisaties en a fortiori organisaties van oud-collaborateurs. Zo leidde de oprichting van een erepark voor oostfronters in Stekene door het Sint-Maartensfonds, een organisatie van Vlaamse veteranen van de *Waffen-SS*, tot manifestaties waarin verzetsveteranen en Vlaamse anti-

fascistische organisaties samen optrokken⁴⁶.

Het in 1974 opgerichte Anti-Fascistisch Front (AFF) refereerde geregeld aan het verzet tijdens de oorlog. Het AFF-orgaan ging onder de titel *Verzet* (1982-2000). Het uit het AFF ontstane 8-mei collectief verwees al even duidelijk naar de oorlog. De bekende linkse advocaat Jos Van der Velpen, actief in het 8-Mei Collectief, publiceerde een boek over het kamp van Breendonk waarin hij de Vlaamse daders centraal plaatste⁴⁷. Het zijn slechts enkele sporen die kunnen wijzen op een aparte linkse verzetsherinnering. Bij gebrek aan onderzoek is het voorlopig niet mogelijk dit herinneringstraject dieper te analyseren.

Verzetsmonumenten

Herinneringsplaatsen in de brede betekenis van het woord en de wijze waarop die gestalte krijgen doorheen herinneringspraktijken, kunnen een meter zijn van het publieke geheugen. Het al genoemde boek van Bruno Benvindo en Evert Peeters toont dat zeer goed aan. We verwijzen naar hun bijdragen in dit nummer. Hierboven beschreven we al, o.m. op basis van dit onderzoek, hoe de strijdend herinneringsmilieus de IJzertoren en Breendonk figuurlijk in botsing brachten. Het kamp van Breendonk was zonder twijfel dé

44. Ook de verhouding van de verzetsveteranen met het Wallingantisme en de Waalse Regio is om dezelfde reden gecompliceerd, maar de identificatie van de Waalse instellingen met het verzet is wel aanwezig aldus CHANTAL KESTELOOT, "La Résistance : ciment d'une identité en Wallonie ?", in *La Résistance et les Européens du Nord*, Bruxelles, 1994, p. 406-418. 45. BRUNO BENVINDO, EVERT PEETERS, *Scherven van de oorlog...*, p. 64-66. 46. BRUNO DE WEVER, "Cultus van de dode helden. Gedenktekens voor Vlaamse collaborateurs uit de Tweede Wereldoorlog", in FRANK SEBERECHTS (red.), *Duurzamer dan graniet. Over monumenten en de Vlaamse beweging*, Tielt/Gent/Antwerpen, 2003, p. 118-120. 47. JOS VAN DER VELPEN, *En wat deed mijn eigen volk ? Breendonk, een kroniek*, Antwerpen, 2003.

herinneringsplaats van het verzet in België⁴⁸. Er ontwikkelde zich een gemeenzame herinnering waar vooral de martelingen en executies centraal stonden. Ex-gevangenen ergerden zich niet zelden aan de sensatiezucht en de ‘herinneringskermis’ die in en rond het kamp werd opgevoerd. In 1947 werd het kamp wettelijk tot nationaal gedenkteken erkend. Landsverdediging financierde en het bestuur kwam in handen van oud-gevangenen die ook een jaarlijkse bedevaart organiseerden. In het fort was spoedig alleen nog plaats voor een Belgisch-patriottische herinnering overgoten met een katholieke saus. Hoewel ze hun stem nog wel op de jaarlijkse bedevaarten konden laten horen, kregen de communistische, Joodse en andere herinneringstradities geen plaats in het museum dat er werd ingericht. Wie wel prominente aandacht kreeg, waren de Vlaams SS’ers, de kampbeulen van Breendonk, van wie het proces onder massale publieke belangstelling was gevoerd en tot een ‘mediaevent’ was uitgegroeid met o.m. een documentaire film van André Cauvin, *Les tortionnaires de Breendonck*.

Het kamp genoot aanvankelijk een grote publieke belangstelling. In 1949 waren er nog meer dan 100.000 bezoekers, maar vanaf het einde van de jaren 1950 liep het aantal terug en waren het vooral schoolbezoeken die nog voor een 60.000-tal bezoekers zorgden en de financiële leefbaarheid van het gedenkteken. Er is weinig onderzoek verricht

naar het publiek dat Breendonk bezoekt. Hoe verhiel zich bijvoorbeeld het aandeel rijksonderwijs – vrij katholiek onderwijs bij de bezoekers? Het rijksonderwijs zette veel meer dan het katholieke in op Belgisch burgerschap. Geschiedenisinspecteurs met een verzetsverleden schonken er aandacht aan de geschiedenis van de oorlog en het verzet⁴⁹.

Zeker is dat er spoedig een spanning optrad tussen de Belgisch-patriottische doelstellingen en de verwachtingen van de jeugd. Dat bleek toen in 1970 een grote ontmoeting werd georganiseerd tussen oud-gevangenen en een duizendtal leerlingen. Het werd een dovemansgesprek tussen jongeren die wilden discussiëren over toen actuele dictaturen en oorlogen zoals Griekenland, Spanje en Vietnam enerzijds en het Belgisch patriottisme van de oud-gevangenen anderzijds. Toen op de bedevaart van 1978 tijdens de traditionele toespraken van de jongeren, een student lerarenopleiding uit Charleroi het Westerse imperialisme aan de kaak stelde, werd hij uitgejouwd en het zwijgen opgelegd. Een jaar later deelde Rooie Vlinder pamfletten uit om de vervolging van homo’s in het Derde Rijk in herinnering te brengen. De verzetsveteranen waren *not amused*.

Maar toen het bezoekersaantal onder de 50.000 dook moesten ze het geweer van schouder veranderen, mede doordat de

48. Tenzij anders vermeld zijn de volgende paragrafen gebaseerd op BRUNO BENVINDO, EVERT PEETERS, *Scherven van de oorlog...*, p. 21-51, p. 117-145. 49. Het gaat om André Puttemans (1948-) en René Van Santbergen voor het Franstalig onderwijs en Leopold Flam en Herman Corijn voor het Vlaams onderwijs. Samen drukten zij hun stempel op het Belgische geschiedenisonderwijs van de jaren 1950 tot 1970 (TESSA LOBBES, *De gedaanten van het heden in het Belgische geschiedenisonderwijs, 1945-1989*, KU Leuven, Subfaculteit Geschiedenis, onuitgegeven doctoraatscriptie, Leuven, 2012, *passim*).

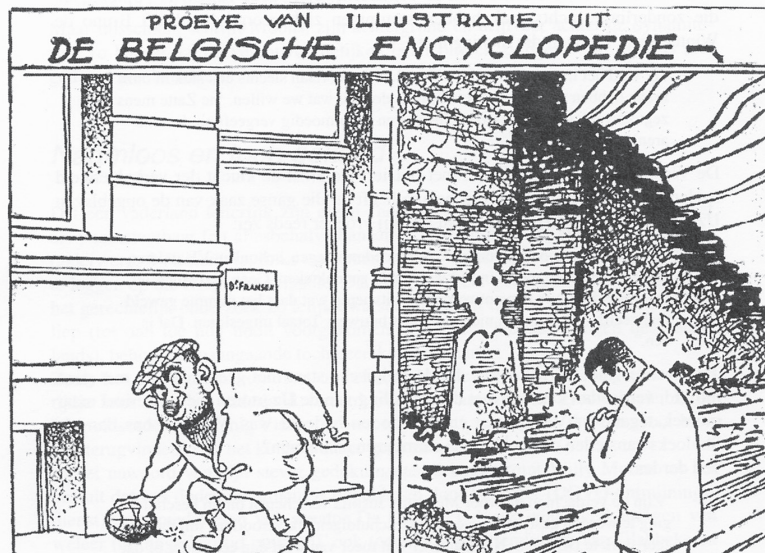
Belgische overheid nooit gehoor had gegeven om de subsidie op te trekken. In de jaren 1990 was die overheid daar wel toe bereid als gevolg van uiteenlopende omstandigheden. Het succes van het Vlaams Blok zorgde ervoor dat de bezettingsgeschiedenis werd geïnstrumentaliseerd in de strijd tegen extreem-rechts. De federale overheid zag zich geconfronteerd met een ambitieuze Vlaamse gemeenschap die zich een actieve speler toonde in het herinneringslandschap door o.m. een Holocaustmuseum in het vooruitzicht te plaatsen. In die omstandigheden nam onder impuls van de Waalse socialist André Flahaut de federale overheid het beheer van Breendonk over. De minister van landsverdediging zorgde voor een financiële injectie die een modernisering van het gedenkteken mogelijk maakte.

De heropening in 2003 gebeurde echter in een fundamenteel nieuw kader. Voortaan was Breendonk een *Human Rights Memorial*. De veelheid en verscheidenheid van de slachtoffers van het nazi-regime stond voortaan centraal. Ook verenigingen van homo's waren welkom en werden uitgenodigd op de officiële huldiging. In 2005 krom het aantal bezoekers weer naar 100.000. Maar de steeds schaarser wordende verzetsveteranen waren niet unaniem gelukkig met de gang van zaken. Ze vonden dat de specifieke verzetsherinnering helemaal in de verdrukking kwam en dat de Holocaust alle aandacht kreeg. Dat laatste

was inderdaad het geval, in de gehele Westerse wereld trouwens. Dat bracht met zich mee dat de hulp aan joden als vorm van verzet meer aandacht kreeg. Zo kreeg de overval van het verzet op een treintransport van Belgische joden naar Auschwitz de laatste jaren veel aandacht via publicaties en werd in Boortmeerbeek, waar de actie plaatsvond, een monument opgericht⁵⁰. Ook hulp aan joodse onderduikers kon op belangstelling rekenen⁵¹.

Breendonk was de belangrijkste, maar zeker niet de enige herinneringsplaats aan het verzet in Vlaanderen. Vanzelfsprekend is het grootste deel van de monumenten en andere materiële herinneringsplaatsen lokaal. Er bestaat nog geen systematische onderzoek, wel een aantal lokale studies⁵². Lokale politieke overheden plaatsten de lokale slachtoffers van de bezetting centraal in de herdenking. Geëxecuteerde of in concentratiekampen omgekomen medeburgers werden geëerd in plechtigheden en met monumenten, gedenkplaten en straatnamen. Vaak waren oorlogsslachtoffers ook leden van het verzet, maar die identiteit kwam pas op de tweede plaats. Dat alleen overleden leden van het verzet in aanmerking kwamen om hun naam in de openbare ruimte vereeuwigd te zien, heeft zonder twijfel ook te maken met de traditie dat alleen overleden personen die eer te beurt valt. Maar de eerder zeldzame referenties aan het eigenlijke lokale verzet heeft ook te maken met de interne verdeeldheid van het

50. MARC MICHIELS, MARC VAN DEN WIJNGAERT, *Het XXste transport naar Auschwitz. De ongelijke strijd op leven en dood*, Antwerpen, 2012; KID TOUSSAINT, JOSÉ MARIA BEROY, *Het Konvooi. Het gewicht van het verleden*, 2012. 51. O.m. HANNE HELLEMANS, *Schimmen met een ster. Het bewogen verhaal van ondergedoken kinderen tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen, 2007. 52. WANNES DEVOS, *Tussen verleden, heden en toekomst – Oorlogsgedenktekens van de Tweede Wereldoorlog. (On)versteend verleden ?*, Masterscriptie, UGent, Vakgroep Geschiedenis, Gent, 2008. Devos behandelt zes gemeenten en steden in West-Vlaanderen.

In de Vlaams-nationalistische pers worden verzetslieden als daders en collaborateurs als slachtoffers voorgesteld. Op de frontpagina van "t Pallieterke" van 26 augustus 1948 wordt een verzetsman afgebeeld als een misdadiger die een bom legt voor de deur van Dr. Jan Franssen, de toenmalige voorzitter van het IJzerbedevaartcomité. Daarnaast ziet men de puinen van de in 1946 door een aanslag vernielde IJzertoren met een heldenhuldezerk van de Eerste Wereldoorlog. Er wordt een verbinding gemaakt tussen het lijden van de Vlaamsgezinde soldaten uit de Eerste Wereldoorlog en het lijden van de getroffen van de repressie na de Tweede Wereldoorlog. Er wordt ook een verbinding gemaakt met het christelijk geloof. (Illustratie uit Hector Van Oevelen, "50 jaar 't Pallieterke, vrij en vrak", deel 1 1945-1960, Antwerpen, 1998, p. 122)

verzet. Gemeentebestuurders wensten zich niet te verbranden aan lokale vetes. Vragen tot oprichting van gedenktekens voor specifieke verzetsgroepen werden doorgaans afgewezen of in het beste geval werden de gedenktekens op weinig representatieve plaatsen opgericht. Als de weerstand al werd herdacht in de publieke ruimte dan gebeurde dat liefst als geheel.

Op oorlogsmonumenten staan de politieke gevangenen vaak vermeld als aparte categorie naast militaire en andere burgerlijke slachtoffers. Niet zelden worden de namen toegevoegd aan een al bestaand monument voor de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog. Evert Peeters wijst er in *Scherven van de oorlog* op hoezeer de herinneringstraditie van de loopgravenoorlog in de Eerste Wereldoorlog haar stempel drukte op de herinneringstaal na de Tweede Wereldoorlog. Het verzet werd daardoor in een strak militair kader geduwd. Er vond een symbiose plaats tussen de Belgische oud-strijdersorganisaties van de Eerste Wereldoorlog en verzetsveteranen onder de koepel van de ‘vaderlandslievende verenigingen’. Deze symbiose en het militaire kader bepaalden ook vaak de lokale herdenkingen waardoor de specificiteit van het verzet verloren ging⁵³. De plaats en aandacht voor omgekomen verzetslui is zeer verschillend van plaats tot plaats.

In een *casestudy* toont Marnix Beyen aan dat Wilsle veel meer ruimte gaf aan de

omgekomen lokale verzetslui, dan naburige gemeenten Wijgmaal en Herent waar de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog zo goed als afwezig is⁵⁴. Mogelijk heeft het te maken met het feit dat Wilsle in de jaren na de oorlog door socialisten werd bestuurd. Het zou interessant zijn de links-rechts tegenstelling en de eventuele consequenties voor de lokale verzetshedenking systematisch te bestuderen. Beyen merkt op dat de Wilselse herdenkingspolitiek alvast suggereert dat partijpolitieke verhoudingen in Vlaamse gemeenten tijdens de Koningskwesitie niet alleen in termen van strijd, maar ook in termen van samenwerking, onderhandeling en toe-eigening kunnen worden geïnterpreteerd. Zijn *casestudy* toont bovendien aan dat de aanwezigheid van referenties aan het verzet in de openbare ruimte niet volstaat om de herinnering te verankeren in de publieke herinnering. Als er zich geen culturele bemiddelaars manifesteren om de herinnering naar een ruimer publiek te verspreiden gaat ze verloren.

Uit een onderzoek van Tim De Craene over de Duitse executieoord in Oost- en West-Vlaanderen waar een honderdtal Belgen werd terechtgesteld, blijkt dat de monumenten het al in de jaren 1960 erg moeilijk kregen om nog publieke belangstelling en middelen voor hun instandhouding te krijgen. Het executieoord van Rieme werd in 1998 opgeofferd aan de Genste havenuitbreiding. Het executieoord van Oostakker kreeg herhaaldelijk af te

53. BRUNO BENVINDO, EVERT PEETERS, *Scherven van de oorlog...*, p. 53-63. 54. MARNIX BEYEN, “Alleen nog maar een straatnaam ?”..., p. 23-35. Nochtans groeide Robert Verbelen, leider van de naar hem genoemde terreurafdeling van de DeVlag – het Veiligheidskorps Verbelen, op in Herent.

rekenen met vandalisme, maar vooral met groeiende onverschilligheid⁵⁵.

Culturele vectoren : literatuur, film, televisie

Het citaat van Jef Turf waarmee dit artikel aanvangt, suggereert dat er nauwelijks verzetsliteratuur in Vlaanderen werd uitgegeven. Klopt dat? Na de oorlog verscheen alleszins heel wat getuigenisliteratuur van politieke gevangenen. Gie Van den Berghe repertorieerde een 500-tal gepubliceerde egodocumenten waarvan circa 200 in het Nederlands waren opgesteld⁵⁶. 40 % verscheen in de eerste jaren na de oorlog. Ongetwijfeld zijn er heel wat al dan niet gedepoteerde verzetslui die getuigden over hun verzetservaring. Over de receptie van deze publicistiek is echter weinig bekend.

De representatie van het verzet in het Vlaamse proza is daarentegen wel goed

gedocumenteerd, dank zij het proefschrift van Jan Lensen over de nawerking van de Tweede Wereldoorlog in het Vlaams proza⁵⁷. De Vlaamse roman heeft de geschiedenis van het verzet nauwelijks aangeraakt. Als het verzet al eens sporadisch aan bod kwam, bijvoorbeeld bij Piet Van Aken⁵⁸ en Louis Paul Boon⁵⁹, dan was het steeds in een kritische context waarin ook de negatieve kanten van de verzetsgeschiedenis verhaald werden. De collaboratie krijgt in het Vlaamse proza wél aandacht in tientallen tweeden- en derderangsromans waarin vaak een zeer onkritisch beeld werd geschilderd⁶⁰. Een van de bekendste auteurs is Gerard Walschap die in *Zwart en Wit* (1948) een melodramatisch beeld ophangt van een idealistische oostfronter die na de oorlog werd terechtgesteld⁶¹. Er kan ook gewezen worden op het bekende Bormsgedicht van Willem Elsschot (1947)⁶². Vlaanderens bekendste auteurs leenden al onmiddellijk

55. TIM DE CRAENE, *Terechtgesteld...*, p. 170-172. 56. GIE VAN DEN BERGHE, *Getuigen. Een case-study over Ego-documenten. Bibliografie van ego-documenten over de nationaal-socialistische kampen en gevangenen, geschreven of getekend door 'Belgische' (ex-)gevangenen : Belgen, personen die in België gedomicilieerd waren of verbleven, en andere uit België gedepoteerde personen*, Brussel, 2 delen, 1995. Voor de vermelde taalverhoudingen : mededeling van de auteur. 57. JAN LENSEN, *Al die kleine oorlogen... De nawerking van de oorlog in het Vlaams proza (1945-2000)*, onuitgegeven proefschrift, KU Leuven, Subfaculteit Letteren, onuitgegeven doctoraatscriptie, Leuven, 2006, *passim*. 58. Piet Van Aken (1920-1984) was een naturalistisch auteur die in zijn boek *Alleen de doden ontkomen* (1947) schrijft over de wijze waarop jonge verzetslieden zich in de naoorlogse samenleving moeten aanpassen. 59. Louis Paul Boon (1912-1979) was één van Vlaanderens bekendste auteurs die met *Mijn kleine oorlog* (1947), aangevuld met twee hoofdstukken in de publicatie van 1960, schreef over zijn oorlogservaringen tijdens de meidagen van 1940 en het dagelijks leven tijdens de bezetting in het algemeen. 60. KATRIEN CREYF, "De collaboratie en de repressie in de Vlaamse roman", in *Wetenschappelijke tijdingen*, nr. 3, 1991, p. 178-184. Alleen al over het Oostfront verscheen voldoende proza om er een bloemlezing over te maken : PIETER JAN VERSTRAETE, *De Oostfrontroman in de Vlaamse literatuur*, Kortrijk, 1994. 61. Gerard Walschap (1898-1989) is een veelvuldig gelauwerd auteur van een omvangrijk oeuvre romans. Zijn *Zwart en wit*, gepubliceerd in volle repressietijd, leverde hem heel wat tegenwind op wegens een hem verweten overdreven nuancering van keuzes die tijdens bezettingstijd gemaakt werden. 62. Willem Elsschot (1882-1960) was een bekend dichter en romanschrijver, geliefd in Vlaanderen en Nederland, die vriend en vijand verraste met zijn gedicht opgedragen aan de in 1946 geëxecuteerde collaborateur August Borms. Elsschot zelf was de collaboratie allesbehalve genegen, maar klaagde de terechtstelling aan als een "ouden rompij vermoord".

na de oorlog hun pen om medeleven op te wekken met collaborateurs. De collaboratie werd kritisch verwerkt in het oeuvre van o.m. Louis Paul Boon (*Hij was een zwarte*, 1946), Hugo Claus⁶³ (*De verwondering*, 1963 en *Het verdriet van België*, 1983), Monica Van Paemel⁶⁴ (*De vermaledijde vaders*, 1985), Erwin Mortier⁶⁵ (*Marcel*, 1999) en Johan De Boose⁶⁶ (*Bloedgetuigen*, 2011). Deze kritische vertellingen werken tegelijk ook empathisch doordat ze de collaboratie verbinden met een bredere Vlaamse cultuur en mentaliteit. Geen van de genoemde auteurs heeft iets belangwekkends te melden over het verzet in Vlaanderen. Tweede vaststelling is dat de thematiek van de septemberweerstander sterk aanwezig is in de romans over collaboratie en repressie, waar hij in een binaire negatieve rol wordt geplaatst tegenover de echte goede weerstander. Interessant is echter dat dit thema ook aanwezig is in de romans waarin het verzet zelf het dominante onderwerp is. Vele van deze romans worden gekenmerkt door ontgoocheling bij de verzetspersonages, niet alleen omwille van de twijfel aan het nut van hun eigen acties, maar ook

omwille van hun besmeurde reputatie door septemberweerstanders.

Terwijl in Franstalig België al vroeg enkele verzetsfilms werden gerealiseerd, ontbreekt het genre in Vlaanderen nagenoeg helemaal⁶⁷. Robbe De Hert⁶⁸ verfilmde van *Gaston's War* (1998) over de Gentse verzetsman Gaston Vandermeerssche is de spreekwoordelijke uitzondering die de regel bevestigt⁶⁹. In de fictieproductie van de Vlaamse televisie is de aandacht voor de geschiedenis heel bescheiden. De openbare omroep was coproducent van *De Partizanen* (Theu Boermans, 1995), maar die miniserie handelde over een verzetsgroep in Nederland. Voorts was de openbare omroep coproducent van de populaire BBC-serie *Secret Army* (Gerard Glaister and Wilfred Greatorex, 1977) over een vanuit Brussel geleide ontsnappingsroute voor geallieerde piloten. *Ontsnappingsroute* – zoals de serie in het Nederlands werd gedoopt – was herhaaldelijk te zien op de Vlaamse televisie. De openbare omroep realiseerde *Klein Londen, klein Berlijn* (Dré Poppe, 1988) waarin het leven in een kleine Vlaamse

63. Hugo Claus (1929-2008) is de meest bekroonde auteur uit het Nederlands taalgebied. In zijn bekendste werk *Het verdriet van België* portretteert hij op semi-autobiografische wijze een Vlaamse collaborerende familie. *De Verwondering* verhaalt over de herinnering aan de collaboratie in het naoorlogs Vlaanderen. **64.** Monica Van Paemel (1945) kreeg verschillende literaire prijzen voor het semi-autobiografische *De vermaledijde vaders*. Het vrouwelijke hoofdpersonage, geboren in 1945, rekent hierin af met de herenwereld van haar vader die als verminkte Oostfrontvrijwilliger was teruggekeerd uit Rusland. **65.** Erwin Mortier (1965) debuteerde met *Marcel*. In dat boek verbindt hij het lot van de jonge gelijknamige Oostfrontstrijder die in Rusland sneuvelt met de naoorlogse verdeeldheid tussen wit en zwart en de familiale schaamte voor een fout verleden. **66.** Johan De Boose (1962) verweeft in *Bloedgetuigen* drie verhaallijnen tot één epos over de waanzinnige twintigste eeuw: het wedervaren van een Vlaamse Oostfrontstrijder, dat van een soldaat uit het Rode Leger en een ballerina die het in het door de nazi's omsingelde Leningrad moet zien te redden. **67.** *Soldats sans uniformes* (1944), *Terroristes* (1945), *Un 'Soir' de joie* (1954). **68.** Robbe De Hert (1942) is een Vlaamse filmregisseur. *Gaston's War* is zijn enige film over de Tweede Wereldoorlog. **69.** Gebaseerd op het boek ARNO MAYER, *Gaston's War. The True Story of a Hero of the Resistance in World War II*, Novato, 1988. Zie ook HILDE EYNIKEL, *Over 'Gaston's oorlog'. Het ware verhaal van een omstreden verzetsman*, Leuven, 1997.

gemeente tijdens de oorlog werd geëvoceerd met een focus op ‘wit’ en ‘zwart’. De wit-zwart benadering die de titel van de serie suggereert, blijkt een genuanceerde vertelling te zijn met zeer veel grijstinten, maar waarin niettemin het cliché en moraliserende onderscheid tussen de ‘echte’ en dus ‘goede’ weerstand van tijdens de bezetting geplaatst wordt tegen de ‘valse weerstand’ van september 1944.

De serie was te zien in de Vlaamse huiskamers op een moment dat de openbare omroep een ware hausse aan oorlogsdocumentaires beleefde. Een al in de jaren zestig opgerichte Productiekern Wereldoorlog II maakte tussen 1970 en 1991 meer dan honderd documentaires waarin ook het verzet aan bod kwam. Een eerste reeks van tien programma’s werd in 1984 gerealiseerd door Paul Louyet en Guido Martens, een tweede reeks van acht programma’s in 1987 door Herman Van de Vijver. Maar hét gezicht van de productiekern was zonder twijfel Maurice De Wilde die voornamelijk programma’s maakte over de collaboratie, de accommodatie en de repressie. De vele reeksen van De Wilde behandelden die aspecten van de bezetting veel gedetailleerder en kregen veel meer publieke aandacht dan de uitzendingen over het verzet⁷⁰. Na 1991 wijden de historische programma’s van de VRT weinig of geen aandacht meer aan de geschiedenis van

het verzet. Daarbij speelt ook een interne productiefactor een rol. De hedendaagse documentairemaker werkt zo veel mogelijk met bewegend beeld. Terwijl over de collaboratie vele uren film kan gevonden worden, bestaat er over het verzet nauwelijks authentiek filmmateriaal. Het verzet zelf maakte om evidente redenen geen films en in de Duitse propaganda werd de clandestiniteit doodgezwegen waardoor ook daar weinig *footage* te rapen valt⁷¹.

V. De overheid : afwezigheid en desinteresse

Kort nadat het Ardennenoffensief was teruggeslagen – enkele maanden vóór de capitulatie van Duitsland – dienden christendemocraten, liberalen en socialisten in de Kamer een wetsvoorstel in houdende oprichting van een *Belgisch Museum van den Wereldoorlog*⁷². Volgens de memorie van toelichting moest het in navolging van andere landen “een brandpunt van opvoeding tot burgertrouw [zijn] waar de jeugd van morgen in een bestendige en levendige reconstitutie lessen zal opdoen van nationale eenheid, weerstandsvermogen en dapperheid in den dienst van het Vaderland”. Zowel de regering als de wetgevende kamers waren positief en op 18 mei 1945 bekrachtigden de ministers van Openbaar Onderwijs, Justitie en

70. VEERLE VANDENDAELE, *22 jaar oorlog op de BRT. Geschiedenis van ‘Productiekern Wereldoorlog II’ (1970-1991)*, licverh., UGent, Vakgroep Geschiedenis, Gent, 2000, *passim*.

71. ROEL VANDE WINKEL, *Nazi newsreels and foreign propaganda in German-occupied territories. The Belgian version of Ufa’s foreign weekly newsreel (ATW), 1940-1944*, UGent, Vakgroep Communicatiewetenschappen, onuitgegeven doctoraatscriptie, Gent, 2003, *passim*. 72. PD, KAMER, *Wetsvoorstel houdende oprichting van een Belgisch Museum van den Wereldoorlog*, 30.1.1945, nr. 38. De initiatiefnemers vormden een pluralistisch gezelschap waar enkel nog de communisten aan ontbraken, ondanks hun twee ministers in de toenmalige regering van nationale eenheid, onder leiding van de christen-democratische eerste minister Hubert Pierlot (26 september 1944-7 februari 1945).

Financiën de oprichting van het museum⁷³. Ondanks de oorspronkelijke eensgezindheid en goede bedoelingen kwam er van het project uiteindelijk niets in huis⁷⁴. Hoger zagen we al dat ook in het bestuur van het Fort van Breendonk de Belgische overheid tot de jaren 1990 niet thuis gaf. Van een nationaal discours dat eensgezind rekenschap zou geven van het verzetsverleden was geen sprake⁷⁵. De politieke achtergrond is hierboven reeds belicht.

De Belgische overheid nam wel wettelijke maatregelen om het verzet tegemoet te komen. De zogenaamde “regering van de weerstand” Van Acker II verleende met de besluitwet van 20 september 1945 amnestie voor bepaalde misdrijven die in het kader van verzetsactiviteiten waren gepleegd – tot 41 dagen na de bevrijding⁷⁶. Een dag eerder had datzelfde kabinet bovendien het statuut

van de gewapende weerstand gecreëerd dat behalve een officiële vorm van nationale erkentelijkheid ook een middel was om de verschillende verzetsverenigingen te sussen in hun politieke aspiraties⁷⁷. De regering had zich daarover laten adviseren door de reeds vermelde Nationale Raad van de Weerstand⁷⁸. Ter erkenning van specifieke vormen van verzet riepen de opeenvolgende regeringen weliswaar nog bijkomende categorieën in het leven, maar behalve de nodige lintjes, getuigschriften en financiële toelagen (pensioenen, uitkeringen, voordelen,...) bleef enige officiële herinneringspolitiek dode letter. De Belgische overheid liet alle verschillende herinneringsgemeenschappen begaan en zwaaide het verzet hoogstens enkele beloften toe wanneer er onpopulaire maatregelen genomen moesten worden om de bestraffing van de collaboratie verder af te bouwen⁷⁹.

73. Wet van 18 mei 1945 tot oprichting van het Belgisch Museum van den Wereldoorlog, in *Belgisch Staatsblad*, 18.8.1945. **74.** De hele idee was afkomstig van de Brusselse liberale historica Suzanne Tassier waarbij zij onder het begrip ‘wereldoorlog’ de periode 1914-1944 verstond. Over de onderhandelingen, de voorbereiding en het falen van het project, zie : Marnix Beyen, *Oorlog en verleden : nationale geschiedenis in België en Nederland, 1938-1947*, Amsterdam, 2002, p. 252-253, p. 416. **75.** Voor de algemene politieke en maatschappelijke context in verband met het naoorlogs patriotisme en civisme, zie ook : Els Witte, *Voor vrede, democratie, wereldburgerschap en Europa. Belgische historici en de naoorlogse politiek-ideologische projecten (1944-1956)*, Kapellen, 2009, p. 121-128. **76.** Deze coalitie was samengesteld uit socialisten, liberalen, communisten en leden van de travaillistische verzetspartij UDB. Van de 18 kabinetsleden hadden er 7 een verzetsverleden. Pieter Lagrou, *The legacy of Nazi occupation...*, p. 47; Heleen Ridder, *De macht van de oorlogsmythe. De politieke omgang met de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in België en Nederland van 1945-2010 : een vergelijking*, Scriptie Maatschappelijke Master Geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, 2011, p. 6; Besluitwet van 20 september 1945 waarbij amnestie wordt verleend voor zekere misdrijven, in *Belgisch Staatsblad*, 21.10.1945. **77.** Besluitwet van 19 september 1945 tot vaststelling van het statuut van de gewapende weerstand, in *Belgisch Staatsblad*, 12.10.1945. **78.** PIETER LAGROU, *The legacy of Nazi occupation...*, p. 50-51. **79.** Een voorbeeld van die *laissez faire*-houding van de Belgische overheden is de inhuldigingsplechtigheid van het beeldhouwwerk *De weerstand* in 1954. Hoewel het anti-communistisch bestuur van Breendonk zich sterk verzette tegen dit initiatief van voornamelijk communistische oudgevangenen wilde de Belgische overheid geen voorkeur geven aan rivaliserende herinneringen en woonden zowel de toenmalige eerste minister Achille Van Acker, tien leden van zijn regering én de jonge koning Boudewijn de plechtigheid bij. BRUNO BENVINDO, EVERT PEETERS, *Scherven van de oorlog...*, p. 40-44.

Het gebrek aan eensgezindheid bracht de collectieve acties van vaderlandslievende verenigingen niet veel meer op dan de ontslagen van de christen-democratische ministers van Justitie Paul Struye en Joseph Pholien wegens hun te clement geacht strafvermindering- en vrijlatingsbeleid in 1948 en 1952⁸⁰. Nochtans verzochten ze de minister van Openbaar Onderwijs begin 1950 “dringend een commissie in het leven te roepen bestaande uit leden van het Onderwijs, Oud-Strijders, Oud-Krijgsgevangenen, Politieke Gevangenen en Weerstanders, belast met het vaststellen van een programma van burgerlijke opvoeding voor de Jeugd”⁸¹. Die bezorgdheid over het civisme van de nieuwe generatie ging al even mee en kristalliseerde zich in de eis voor een canonisering van de Belgische geschiedenis gebaseerd op twee pijlers⁸². Enerzijds mocht het historisch referentiekader op geen enkele manier gestoord worden

door de verspreiding van publicaties die de collaboratie verheerlijken en anderzijds was er nood aan “de aanvaarding van maatregelen met het oog op het begunstigen van de zin voor burgerdeugd, zoals met name de objectieve uitwerking van de geschiedenis van de Weerstand in België”⁸³. Een *Centre national pour la promotion du civisme et pour l'étude des problèmes des groupements patriotiques* zou in deze de institutionele waakhond kunnen zijn⁸⁴.

De opeenvolgende ministers van Justitie gebruikten de vooropgestelde verzilvering van die eisen vooral als pasmunt om onpopulaire initiatieven ter verzachting van de repressie naar voor te schuiven⁸⁵. De rood-blauwe regering-Van Acker IV (23 april 1954-26 juni 1958) blies hierover warm en koud en liet de liberale minister van Justitie Albert Lilar zo de ruimte om vrij onverstoord zijn beleid

80. Zie over die ontslagen ook : KOEN AERTS, “De Kroon ontbloot. Genadeverlening bij de doodstraf tijdens de zuiveringen na de Tweede Wereldoorlog”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 17, 2006, p. 15-47. **81.** Manifest van het Nationaal Comité voor Actie en Waakzaamheid, 22.1.1950 [ARA, Kancelarij van de Eerste Minister, *Kabinet van de Eerste Minister en Secretariaat van de Ministerraad (1944-1965)*, *Études préliminaires à l'instauration de la révision des peines disciplinaires et des démissions d'office pour raison d'incivisme. Cabinet du Premier Ministre : correspondance, 1949-1951*, nr. 67]. **82.** In 1947 had de NCPG al een nationaal educatief initiatief gelanceerd dat voornamelijk op de openbare scholen gericht was. PIETER LAGROU, “Welk vaderland...”, p. 47. **83.** Besluiten van de werkgroep inzake de aan artikel 123 zesde lid aan te brengen wijzigingen (RAB, *Achille Van Acker*, *Diverse stukken en documentatie betreffende de collaboratie, 1959-1960*, nr. 2026). **84.** *COMMISSION NATIONALE DE L'ÉDUCATION PATRIOTIQUE ET CIVIQUE. Rapport final, 22.3.1954* (RAB, *Achille Van Acker*, *Diverse stukken en documentatie betreffende de repressie, 1954-1958*, nr. 1421); *Note à propos d'un 'Centre national pour la promotion du civisme et pour l'étude des problèmes des groupements patriotiques'*, 17.3.1958; *Création d'un Centre national pour la promotion du civisme et pour l'étude des problèmes des groupements patriotiques*, 17.3.1958; *Projet d'arrêté royal créant un Centre national pour la promotion du civisme et pour l'étude des problèmes des groupements patriotiques*, 17.3.1958 (RAB, *Achille Van Acker*, *Nota's van opdrachthouder H. Halin t.a.v. de Eerste Minister betreffende diverse aangelegenheden in verband met weerstand en collaboratie, 1958*, nr. 1431). **85.** Hierboven signaleerden we al dat er in het rijksonderwijs geschiedenisinspecteurs met een verzetsachtergrond waren, maar er zijn geen aanwijzingen dat het hun verzetsverleden een rol speelde bij hun aanstelling noch dat het onderwijsprogramma effectief geredigeerd werd op basis van de voorwaarden van de vaderlandslievende verenigingen (met dank aan Tessa Lobbes voor de inlichtingen).

Affiche van de grootste amnestiebetoging na de Tweede Wereldoorlog. Ze werd georganiseerd door een ad-hoccomité waarvan vele Vlaamsgezinde strijdorganisaties deel uitmaakten. Ook het Verbond van het Vlaams Verzet van de CVP-politicus en politiek gevangene Louis Kiebooms zette er zijn schouders onder. Volgens de rijkswacht waren er 7000 betogers, de organisatoren telden er twee keer meer. Enkele honderden verzetsveteranen betoogden tegen en hadden het vooral op Kiebooms gemunt. (Archief ADVN)

uit te voeren⁸⁶. Zelfs de invrijheidstelling van Hendrik Elias en de terugkeer van de bij verstek veroordeelde Frans Daels werden ei zo na gerealiseerd. Door verkiezingen en een interludium van de minderheidsregering-Eyskens II (26 juni 1958-6 november 1958) was het uiteindelijk de liberaal Laurent Merchiers die tijdens de derde regering van de christendemocraat Gaston Eyskens (6 november 1958-3 september 1960) de verantwoordelijkheid nam voor de afhandeling van die twee symbooldossiers. Net zoals zijn voorgangers vergulde hij de pil door te schermen met een tegemoetkoming aan de grieven van de vaderlandslievende verenigingen⁸⁷. Hij werd daar vanuit de oppositie ook toe aangespoord. Enkele socialisten hadden in de Kamer immers al een wetsvoorstel ingediend “tot beteugeling van de apologie van het verraad” en drongen bij de minister aan of hij in afwachting al geen

sancties kon treffen tegen het door Jean-Robert Debbaudt uitgegeven *L'Europe réelle* dat de lof van het fascisme bezong⁸⁸. Al deze initiatieven waren echter een maat voor niets en kwamen met het einde van de legislatuur telkens te vervallen. Het aan banden leggen van neo-nazistisch revisionisme noch een officieel project dat met een geschiedenis van het verzet een nodig mobiliserend tegengewicht kon bieden werden werkelijkheid.

Toen tijdens de rooms-rode regering-Lefèvre (25 april 1961-28 juli 1965) in 1961 uiteindelijk de wet moest doorgevoerd worden die op grote schaal aan incivieken de hen ontzegde rechten zou teruggeven, bespeelde de socialistische minister van Justitie Piet Vermeylen andermaal het register van de vaderlandslievende verenigingen. Hij kondigde aan dat de stemming van zijn ontwerp het einde van een era zou inleiden,

86. Een belangrijke (dubbel)rol was daarbij weggelegd voor de in het kabinet van Achille Van Acker opgenomen Hubert Halin, de centrale organisator van het CBL dat als vertegenwoordigingsorgaan van een aantal vaderlandslievende verenigingen had gemobiliseerd om Joseph Pholien tot ontslag te dwingen. Eerste minister Achille Van Acker vond in hem een trouwe gezant ter pacificatie van de patriottische middens en ter verdediging van het beleid van zijn minister van Justitie. Meermaals communiceerde Halin de vaderlandslievende verenigingen de op handen zijnde verwezenlijking van hun grieven, maar geen enkele keer kwam het effectief tot een doorbraak. In tussentijd onderhandelde hij echter ook met de familie van de bij verstek ter dood veroordeelde Daels om diens terugkeer naar België te bewerkstelligen en trachtte hij de patriottische kringen warm te maken voor een invrijheidstelling van Elias. [*Personnelle. Note pour monsieur le premier ministre. Hubert Halin*, 13.2.1958; *Confidentiel. Note pour monsieur le premier ministre. Hubert Halin*, 24.2.1958; *Personnelle. Note pour monsieur le premier ministre. Hubert Halin*, 24.2.1958; *Projet d'arrêté royal créant un Centre national pour la promotion du civisme et pour l'étude des problèmes des groupements patriotiques*, 17.3.1958; *Urgent et confidentiel. Note pour monsieur le premier ministre. Hubert Halin*, 2.4.1958; *Confidentielle. Note urgente pour monsieur le premier ministre*, 8.5.1958 (RAB, Achille Van Acker, Nota's van opdrachthouder H. Halin t.a.v. de Eerste Minister betreffende diverse aangelegenheden in verband met weerstand en collaboratie, 1958, nr. 1431)]. Zie ook : PIETER LAGROU, “Welk Vaderland...”, p. 152-156.

87. Zie onder andere : “Les problèmes de la répression de l'incivisme de la guerre et leur contexte politique”, in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, nr. 6, 1959, p. 2-10; JEAN NEUVILLE, “Le groupe de travail gouvernement-associations patriotiques pour la solution des problèmes de la répression et des suites de la guerre”, in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, nr. 39, 1959, p. 9-15. **88.** PD, KAMER, *Wetsvoorstel tot beteugeling van de apologie van het verraad*, 20.11.1958, nr. 52/1; PVA, KAMER, 1958-1959, 3.2.1959, p. 489-491.

“un moment où il faut clôturer une période de notre histoire (...) en rendant hommage (...) à la Résistance. Le Gouvernement aura à cœur de préparer l'édition de cette grande Histoire de la guerre (...)”⁸⁹. Wanneer het socialistisch kamerlid Arthur Nazé eind 1964 polste naar de reeds genomen maatregelen, verwees Piet Vermeylen naar de sinds 1961 actieve vzw *Centre national d'histoire des deux guerres mondiales* – de thematische voorloper van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (NSGWOL) dat door een ministerieel besluit van december 1967 boven het doopvont werd gehouden⁹⁰. De totstandkoming moet in eerste instantie begrepen worden als een zoethouder voor de vaderlandslievende verenigingen die na de wet-Vermeylen (1961) en de Oostenrijkse vrijspraak van de Belgische collaborateur Robert Verbelen wegens gebrek aan voldoende hard bewijsmateriaal (1965) danig gefrustreerd waren geraakt⁹¹. In tegenstelling tot het in Nederland al in 1945 opgerichte Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie legde het NSGWOL echter een lange weg af om de status te verwerven van het huidige – in 1997

hernoemde–Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA). Het ontbreken van een eensluidende consensus over het oorlogsverleden en het communautaire karakter van het land speelden een niet onbelangrijke rol in dat moeizame proces.

Tekenend voor die voortschrijdende gespletenheid is de vraag die VU-kamerlid Maurits Coppieters in 1968 aan de socialistische minister van Nationale Opvoeding stelde, namelijk of er in het centrum wel drie afzonderlijke afdelingen voorzien waren voor de drie gemeenschappen “die inzake ‘de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog’, ongetwijfeld ieder een eigen benadering kennen”⁹².

Een jaar later, net voor de eerste staats-hervorming, werd het geschiedkundig werk van één van de voormannen van de Vlaamse collaboratie, VNV-leider Hendrik Elias, officieel bekroond met de Prijs van de Vlaamse Provincies (1969)⁹³. Het is een bewijs dat in het Vlaams landsgedeelte affiniteiten met een collaboratieverleden niet

89. PH, KAMER, 28.6.1961, p. 13-14. 90. DIRK MARTIN, “Het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij”, in GITA DENECKERE, BRUNO DE WEVER (red.), *Geschiedenis maken...*, p. 211-226; PVA, KAMER, 1964-1965, 17.12.1964, p. 213; PVA, KAMER, 1965-1966, 3.12.1965, p. 488. 91. Naar aanleiding van de vrijspraak van Robert Verbelen had de christendemocratische minister van Justitie Pierre Wigny op 24 december 1965 de ministerraad alvast meegedeeld: “qu’il y aurait lieu de faire un communiqué officiel, de prendre contact avec les dirigeants des organisations patriotiques et de décider que sera écrite une histoire officielle de la résistance” (ARA, *Notulen van de ministerraad*, 24.12.1965, p. 6). 92. PVA, KAMER, BZ 1968, 25.6.1968, p. 132. 93. Het gaat om de *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte* over de periode 1780-1914, verschenen in vier delen (1963-1965). Elias kreeg er bovendien ook de Frans Van Cauwelaert-prijs voor. Volgens Lode Wils betekent dat niet enkel de bekroning van wetenschappelijke waarde van het werk maar toont het ook aan “hoezeer de nationalistische idee, die eraan ten grondslag lag, in brede kring werd aanvaard” (LODE WILS, “Elias of het gevecht met de democratie”, in *Wetenschappelijke tijdingen*, nr. 1, 2006, p. 40).

bepaald een bezwaar vormden om zich in de publieke ruimte te begeven. Op die manier, én met gedoogsteun van de besturen, kon een incivieke beeldvorming lang overeind blijven. Een lezing van de goed verkochte *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (1973-1975), waaraan Elias en de zijnen hun medewerking verleenden, maakt duidelijk dat niet het verzet maar wel een fantoomherinnering aan een “anti-Vlaamse repressie” werd opgevoerd als identiteitscreërend element, als onderdeel van de Vlaamse ontvoogding⁹⁴. Als het zogenaamde “echte verzet” al ter sprake kwam dan niet zonder vermelding dat er “echter ook een profitaat geweest [is] van het verzet”⁹⁵.

Om een gelijkaardige reden vroeg het VU-kamerlid Josephus Belmans in 1976 nog aan de minister van Nationale Opvoeding of een schoolbezoek aan Breendonk wel “strookt met een goedbegrepen vaderlandsliefde en Europese samenhang”, duidelijk verwijzend naar het zogenaamde Breendonk II dat na de oorlog dienst deed als interneringskamp voor personen verdacht van collaboratie⁹⁶. Het is die toon en specifieke perceptie van het oorlogsverleden die onder andere vanaf de IJzertoren lange tijd de publieke herinnering

van het verzet in Vlaanderen heeft beïnvloed. Pas met het herdopen van deze ‘stenen inciviek’ van Diksmuide tot het *Memoriaal van de Vlaamse Ontvoogding en de Vrede* maakte de Vlaamse overheid in 1986 duidelijk dat ze die erfenis voortaan liever zou camoufleren⁹⁷.

Hoewel deze zwarte beeldvorming ontegensprekelijk als breekijzer had gediend om de fundamenten te leggen van een eigen natie, had het nieuwe en volwassen Vlaanderen voortaan nood aan monumenten en een verhaal die haar entiteit de nodige politiek-normatieve legitimiteit konden verschaffen. Opmerkelijk is dat die incivieke herinnering weliswaar werd uitgedreven, maar het verzetsverleden werd evenmin geïntegreerd. Met de realiteit van een succesvol extreem-rechts en aansluitend op een internationale dynamiek die de herinnering aan de Holocaust verbindt met een pleidooi voor mensenrechten, reserveerde de Vlaamse overheid geen ruimte voor het particuliere verhaal van de weerstand⁹⁸. Dat blijkt niet enkel uit de oprichting van het *Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten* in de Mechelse Dossin-kazerne, maar schemert ook door in de “aanbevelingen inzake het omgaan met

94. BRUNO DE WEVER, “Vierduizend pagina’s Vlaamse beweging”, in *Nachbarsprache niederländisch. Beiträge zur Sprache, Literatur und Landeskunde der Niederlande und Flanderns*, nr. 2, 1999, p. 163. 95. RENÉ VICTOR, “Repressie”, in JOZEF DELEU, GASTON DURNEZ, REGINALD DE SCHRYVER e.a. (red.), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1973-1975, p. 1319. 96. PVA, KAMER, 1975-1976, 26.5.1976, p. 2.340. 97. Het initiatief daartoe was afkomstig van het christen-democratisch raadslid Zefa De Loore-Raeymaekers die in 1980 in de Vlaamse Raad een voorstel had ingediend. Pas in 1987 kon een kleine meerderheid die tekst bekrachtigen, onder protest evenwel van de liberalen en socialisten en met een onthouding van de ecologisten (BRUNO BENVINDO, EVERT PEETERS, *Scherven van de oorlog...*, p. 166-171). 98. Frank van Vree en Rob van der Laarse spreken in dat verband zelfs over een ware “Holocaust memory boom” [FRANK VAN VREE, ROB VAN DER LAARSE (red.), *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context*, Amsterdam, 2009, p. 15].

het oorlogsverleden” die op 20 maart 2002 goedgekeurd werden in een resolutie van het Vlaams Parlement. In een streven naar verzoening veroordeelde deze tekst zowel de collaboratie als de fouten van de repressie, maar wel in de wetenschap dat die fouten geenszins gelijkgesteld kunnen worden met de collaboratie. Verder werd de wens uitgedrukt meer wetenschappelijk onderzoek te verrichten om tot maatregelen te komen die wijzen “op het gevaar van ondemocratische uitgangspunten als ‘eigen volk eerst’” – een nauwelijks verholen verwijzing naar het toenmalige Vlaams Blok⁹⁹. Op een terloopse hulding “aan de vele verzetsstrijders tijdens de Tweede Wereldoorlog en de democratische vrijwilligers in de Spaanse Burgeroorlog” na lag de focus dus duidelijk elders. Mocht er tot slot al overwogen worden onderzoek naar het verzet te subsidiëren dan valt te verwachten dat de algemene verwetenschappelijking van de oorlogshistoriografie, met alle nuances en context eigen aan historisch-kritische geschiedschrijving, een potentiële publieke herinnering aan het verzet in Vlaanderen bij voorbaat vleugellam maakt.

VI. Conclusie

Hoewel het verzet als winnaar uit de oorlog kwam, is het voorlopig de verliezer van de herinnering. Vlaanderen kent geen verzetshelden, enkel martelaars uit de collaboratie en anonieme slachtoffergroepen. Om die afwezigheid te verklaren hanteerde dit onderzoek een methodologie die drie

cruciale factoren verantwoordelijk houdt voor de genese van publieke herinneringen, of ze nu succesvol zijn of mislukken. Hoewel die invalshoek een conceptueel onderscheid maakt tussen de verschillende potentiële mechanismen van een publieke herinnering, is de uitkomst van de analyse echter allesbehalve eenduidig. Het is moeilijk de vinger te leggen op dé beslissende factor.

Een doorlichting van de actoren als *memory makers* wees al in beginsel op een valse start. Een intern verdeeld verzet was nadelig voor de soliditeit van de “*cadres sociaux*” waarin een verzetsherinnering collectief tot wasdom zou kunnen komen. Met een sociaal zwakke status en na de oorlog intellectueel verarmd profiel had het verzet het des te moeilijker om in Vlaanderen een eigen herinnering structureel te verankeren en toegang te krijgen tot het gebruik van verschillende kanalen en fora die opinievorming en representatie zouden kunnen helpen dragen en verspreiden.

Omdat de overheid als regulator lange tijd allesbehalve de kaarten uitdeelde, moest het verzet het in de Vlaamse publieke ruimte afleggen tegen een meer “zwarte” perceptie van het verleden. Geruggensteund door de CVP die als belangrijkste partij in Vlaanderen inzette op een verweesd achterblijvend VNV-electoraat was die “vrijheid, blijheid” op het herinneringsdomein voor het verzet dus eerder vloek dan zegen. Daarmee is niet gezegd dat de afwezigheid van de overheid absoluut bepalend is voor het welslagen

99. VPD, *Resolutie betreffende de aanbevelingen inzake het omgaan met het oorlogsverleden van Vlaanderen*, 20.3.2002, nr. 997/4, p. 3.

Als leider van het Veiligheidskorps van de DeVlag was Robert Verbelen verantwoordelijk voor heel wat bloedige represailles tegen het verzet, waaronder de razzia te Meenzel-Kiezegem. Na de oorlog werd hij ter dood veroordeeld maar wist hij uit handen van het Belgisch gerecht te blijven. Toen een Oostenrijkse rechtsbank hem in 1965 te Wenen vrijsprak wegens gebrek aan bewijzen (zie foto) leidde dat tot een algehele consternatie van verzetskringen in België. (Foto SOMA nr. 204580)

van een publieke herinnering. Niet de drie factoren apart maar wel de optelsom ervan vormt immers de noodzakelijke voorwaarde voor de verklaring waarom het verzet geen gestalte kreeg in de Vlaamse publieke ruimte.

Een sterker sociaal profiel, en bijgevolg een potentieel meer vruchtbare cultuur- en symboolproductie, had het verzet beter kunnen wapenen in de strijd met de succesvolle incivieke herinnering. Anderzijds had een meer actieve of geïnteresseerde overheid, geconfronteerd met een politiek steeds prominenter Vlaams-nationalisme dat sympathiseerde met de lotgevallen van collaborateurs, niet meer dan een officiële herinneringsvoorkeur kunnen uitdrukken. Rekening houdend met de meerstemmigheid van de oorlogsherinnering zijn de hier onderscheiden factoren dus essentieel en onlosmakelijk verbonden voor een geïntegreerde verklaring van het falen van het verzet in de publieke herinnering van Vlaanderen.

De publieke herinnering is een voortdurend proces. Vraag is of de verzetsherinnering nieuwe kansen krijgt in een steeds meer autonoom wordend Vlaanderen. Op het eerste gezicht lijkt die kans klein gezien de Belgisch-patriottische identiteit van de verzetsveteranen. Maar nu deze veteranen zelf stilaan verdwijnen is het niet ondenkbaar dat de verzetsherinnering toch een nieuw adem krijgt. Niet het Belgisch patriottisme maar de strijd voor democratie en mensenrechten zal dan wellicht het herinneringskader vormen. De *restyling* van Breendonk en de Kazerne Dossin die in 2012 de deuren opent als een Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten, wijzen in die richting. De editie 2012 van de Vlaamse Erfgoeddag ging onder het thema 'helden'. Een 20-tal lokale initiatieven namen de gelegenheid te baat om verzetshelden uit de Tweede Wereldoorlog te memoreren. Ze moeten het gezelschap dulden van honderd en een andere helden, maar ze zijn in ieder geval niet afwezig.

KOEN AERTS (°1983) behaalde de graad van doctor in de geschiedenis met het proefschrift "Repressie zonder maat of einde?" De juridische reïntegratie van incivieken in de Belgische Staat na de Tweede Wereldoorlog (UGent, 2011, promotor Bruno De Wever, copromotor Dirk Luyten). Als postdoctoraal onderzoeker van het FWO-Vlaanderen is hij verbonden aan de onderzoekslijn Oorlog, Crisis en Hedendaagse Maatschappij van de Vakgroep Geschiedenis aan de Universiteit Gent. Hij werkt er aan een sociaal-politieke geschiedenis van het collectief geheugen van collaborateurs in de naoorlogse Belgische samenleving (1944-1970).

BRUNO DE WEVER (°1960) is hoogleraar aan de Vakgroep Geschiedenis van de UGent. Hij publiceerde over België tijdens de Tweede Wereldoorlog en het Vlaams-nationalisme.

Afkortingen

ARA	Algemeen Rijksarchief
BZ	Bijzondere Zitting
CAW	Comité voor Actie en Waakzaamheid
CBL	Comité voor een Beroep op het Land
CVP/PSC	Christelijke Volkspartij / <i>Parti social chrétien</i>
DeVlag	<i>Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft</i>
KPB	Kommunistische Partij van België
KZ	<i>Konzentrationslager</i>
NKB	Nationaal Koningsgezinde Beweging
NCPG	Nationale Confederatie van Politieke Gevangenen en hun Rechthebbenden
NSGW0II	Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog
PD	Parlementaire Documenten
PH	Parlementaire Handelingen
PVA	Parlementaire Vragen en Antwoorden
RAB	Rijksarchief Brugge
SOMA	Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij
UDB	<i>Union démocratique belge</i>
VNV	Vlaams Nationaal Verbond
VPD	Vlaams Parlement Documenten
VU	Volksunie